

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АНЕКСІЇ КРИМУ

Проведено комплексний історико-політичний аналіз передумов російської анексії Автономної Республіки Крим з кінця 1980-х років до прийняття Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки». Зроблено висновок, що тактичні паттерни російського вищого керівництва та спеціальних служб на розкол українського суспільства та дезінтеграції території України, фактично, залишалися такими ж як на початку 1990-х років у період 2004–2005 років та 2013–2014 років.

Ключові слова: автономія, кримські татари, референдум, сепаратизм.

Судья Ю. В. Исторические истоки и политические предпосылки аннексии Крыма

Проведен комплексний історико-політичний аналіз передумов російської анексії Автономної Республіки Крим з кінця 1980-х років до прийняття Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки». Сделан вывод, что тактические паттерны российского высшего руководства и специальных служб на раскол украинского общества и дезинтеграции территории Украины, фактически, оставались такими же, как в начале 1990-х годов в период 2004–2005 годов и 2013–2014 годов.

Ключевые слова: автономия, крымские татары, референдум, сепаратизм.

Suddia Yuliia. Historical creations and political preconditions of Crimean anexia

A comprehensive historical and political analysis of the preconditions of the Russian annexation of the Autonomous Republic of Crimea from the late 1980s to the adoption of the Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic «On the Restoration of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic» was carried out. It was concluded that the tactical patterns of the Russian top management and special services on the split of Ukrainian society and the disintegration of the territory of Ukraine in fact remained the same as in the early 1990s in the period 2004–2005 and 2013–2014.

Keywords: autonomy, Crimean Tatars, referendum, separatism.

Окупація Автономної Республіки Крим виявилася абсолютною несподіванкою для переважної більшості українського населення. Як суспільству загалом, так і політологам та особам, які приймають державні рішення, було важко уявити, що «братній народ» здатен здійснити анексію українського півострова. Однак, як буде доведено нижче, захоплення Російською Федерацією Автономної Республіки Крим не було імпульсивним, а тим паче «вимушеним» кроком Президента Російської Федерації Володимира Путіна. Агресивна політика, спрямована на вилучення Автономної Республіки Крим із складу України з боку керівництва російської держави розпочалася навіть ще до формального розпаду СРСР. І це важливо пам'ятати, в тому числі з метою вироблення довгострокових стратегій протидії Російській Федерації.

14 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР прийняла Декларацію «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, які піддавалися насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав». В ній йшлося про «безумовне поновлення прав всіх радянських народів, які зазнали репресій»¹. В результаті, за короткий відтинок часу до Криму прибуло 120 тисяч кримських татар і процес повернення на цьому не скінчився. При цьому потрібно врахувати складну економічну ситуацію, яка охопила весь Радянський Союз і Кримську область зокрема. Економічна криза, дорожнеча, порожні полиці, як писав Б. Глинський, призвели до того, що міськомком профспілки працівників народної освіти погрожував страйком². На шпальтах газет обговорювалося питання де купити зошити³, а ситуація з продовольством так загострилася, що 10 січня 1991 р. був виданий Указ Президента СРСР «Про невідкладні заходи щодо поліпшення продовольчого становища в 1991 р.»⁴.

За цих складних умов, коли продовольства (і не лише його) не вистачало мешканцям півострова, почали приїжджати кримські татари. І при цьому, як заявив депутат від Кримської області УРСР В. Курашин на сесії Верховної Ради УРСР, нікого із Верховної Ради СРСР не хвилювало, що люди залишаються без житла, без роботи, що в області гостро відчувається дефіцит продовольства, шкільних місць, об'єктів охорони здоров'я. І, незва-

жаючи на це, заявляв далі депутат, не були виділені обіцяні капіталовкладення на 1991 р. (Чому так сталося пояснив на четвертому з'їзді народних депутатів СРСР голова комітету у справах депортованих народів Кримського облвиконкому Ю. Османов: «Постанова Ради Міністрів СРСР в середині минулого року визначила республікам мінімальні інвестиції для першочергових заходів на 1990 р. Але і це мінімальне фінансування республіки відкинули під приводом того, що вони не винні у злочині 1944 р. Хай мовляв Центр сам знаходить кошти⁵). Натомість, за його словами, «наші люди оббивають пороги в Москві, випрошуючи те, що нам належить як милостиню». Отже, підсумував народний обранець, створюються штучні умови для дестабілізації соціально-економічної і політичної обстановки, а Крим залишається сам-на-сам зі своєю бідой»⁶.

Крім цього, масовий приїзд кримських татар загострив ще одне доволі дражливе питання для мешканців Кримської області — земельне. З огляду на бездіяльність або не достатню оперативність та професійність прийнятих рішень, а, нерідко, і відвертого саботажу з боку державних органів, на півострові набуло поширення таке явище, як самозахоплення земель кримськими татарами. Як це відбувалося на місцях, оповідає голова Перовської сільради, директор птахофабрики В. Верченко: «У вересні наче грім серед ясного неба самозахоплення на трьох великих ділянках сільгоспугідь загальною площею в 121 гектар. Причому трактується воно не як самозахоплення, а як самоповернення. Зайнято не невгіддя, а орну землю. А хто подумав про колектив транспортно-рільничої бригади, яка живе з цієї землі, одержує за її обробіток зарплату, кошти для існування? Невже не зрозуміло, що такі дії не зближують населення? Якщо вже дотримуватися закону, то повернення має відбуватися на місце колишнього проживання»⁷. Таким чином, ми бачимо, що невіршення соціально-економічних питань кримськотатарського народу, який був незаконно депортований з півострову у 1944 р. і представники якого розпочали повернення на батьківщину наприкінці 1980-х років створювало серйозну міжнаціональну напругу. До речі, місцева політична еліта намагалася негативно налаштувати населення

Кримської області до проукраїнських сил, вказуючи на те, що вони підтримують кримськотатарський народ. Так, наприклад, в одній із публікацій розміщених в офіційній газеті кримських комуністів наводився заклик УРП: «Всіма силами зривайте захід «колонізаторів. Долю краю мають вирішувати корінні народи, а не колонізатори»⁸.

Досить показовим є ставлення кримської компартійної еліти до проведення референдуму в Кримській області, що було схвалено на четвертій позачерговій сесії обласної ради⁹. На нього виносилося питання: «Ви за відтворення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної республіки як суб'єкта Союзу РСР і учасника Союзного договору?»¹⁰. Орган Кримського обкому КПУ газета «Кримька правда» виступила на підтримку проведення референдуму: було опубліковано ряд матеріалів, в яких проводилася відверта агітація за захід¹¹, а згодом і запроваджена рубрика «Що нам дасть автономія?». І, що показово, незважаючи на те, що кримські комуністи були складовою частиною українських комуністів, вони відстоювали інтереси не Комуністичної партії України. Свідченням чого є слова керівника проблемно-аналітичної групи ідеологічної комісії обкому партії А. Форманчука, які були розміщені у публікації під промовистою назвою «Скажемо так «Автономії»», що вийшла друком у «Кримській правді» 8 січня 1991 р. напередодні проведення референдуму: «У планах «Руху» відділення України від СРСР і, звичайно ж, разом з Кримом»¹². Було б дивно, якби реалізуючи конституційне право на сецесію, яке було закріплене у ст. 72 Конституції СРСР 1977 р.¹³ (За кожною союзною республікою зберігається право вільного (!) виходу із складу СРСР) Українська Радянська Соціалістична Республіка вийшла зі складу УРСР без своєї складової частини Кримської області. Крім того, А. Форманчук закликав «настійно пояснювати, що відновлення державності в інтересах усіх і кожного, вона потрібна нам і нашим дітям»¹⁴. Більше того, він заявив: «Дуже важливо, що в результаті проведення референдуму Крим стане суб'єктом Союзу РСР і учасником Союзного договору. В цих умовах не має значення, куди входити: до складу УРСР чи РРФСР»¹⁵. Кримські комуністи пояснювали, чому на референдум

відразу не було винесене питання про приєднання до Росії: «Записати в бюлетені хоча б натяк на переक्रювання кордонів означає поставити референдум поза законом і залишити Крим безправною рядовою областю»¹⁶.

В програмній промові А. Форманчука вказувалося чому поставило питання проведення референдуму. За його словами, оскільки за це рішення проголосує весь «народ півострова» (до речі, саме це формулювання згодом буде використане під час анексії півострову проросійськими силами), то з ним не можна буде не рахуватися. Натомість рішення обласної ради, як зазначив керівник групи, можна було легко скасувати. Він навіть пояснював як має бути імplementоване рішення референдуму: «Крим звернеться до Верховної Ради УРСР з пропозицією про зміну Конституції, і все стане на своє місце»¹⁷.

Кримських комуністів дуже непокоїла діяльність демократичних сил, які виступали проти референдуму 20 січня. Так, керівник прес-центру обкому партії В. Козубський був стурбований тим, що готується широка акція шефства рухівців із західних областей республіки над кримчанами: «Усі наші міста закріпленні за «шефами». Серед противників референдуму Кримський народний фронт, ОКНР, Рух. Вони об'єдналися на антикомуністичній основі»¹⁸. В газеті навіть вказувалося, які західні регіони взяли шефство над кримськими: «Над Сімферополем «узяв шефство» Львів; над Ялтою Івано-Франківськ; над Феодосією Ровно; над Євпаторією Тернопіль»¹⁹.

Дати бій демократичному руху вирішила «Кримська правда». З тим, аби викликати недовіру у кримчан до представників західних областей УРСР і показати, «що несе з собою новий «демократичний» порядок кореспондент газети вирішив взяти інтерв'ю у працівника Львівського обкому Компартії України Д. Павленка²⁰. Схоже інтерв'юер досяг своєї мети. І Д. Павленко доволі красномовно розповів про всі «жахи», які несли демократичні сили у Львівській області. Він скаржився на «моральний терор» Львівської обласної ради проти людей, які не поділяють думок та ідей керівництва рад, на те, що пануючою ідеологією стала ідеологія українського націоналізму, реабілітація бандерівщини та її

лідерів, їхні злочини проти українського народу подаються як національно-визвольна боротьба. Непокоїло Д. Павленка й те, що посилювалася релігійна пропаганда і навіть учнівська молодь виступила проти диктату комуністичної партії. Особливо стурбувало львівського комуніста, що учасників «банд ОУН-УПА» прикріплювали до магазинів, у яких обслуговуються учасники Великої Вітчизняної війни. Звісно, не обійшлося і без фальсифікацій, які мали суттєво налякати переважно російськомовне населення півострова. Д. Павленко оповідав, що до тих хто послуговується російською мовою на території області застосовується фізичне насилля²¹.

У матеріалі «Плюралізм по-львівському» йшлося, що Львівська обласна рада народних депутатів 20 грудня 1990 р. прийняла рішення відповідно до якого в усіх міськкомах і райкомах області та обкомі партії зняли міські телефонні номери і залишили лише по 3 міських телефони²². У «Кримській правді» розпочався передрук з газети «Радянська Україна» статті В. Масловського «Бандера: прапор чи банда». Цитувалися слова Руху про те, що референдум не можна проводити до повного повернення кримських татар. Обурювало кримських комуністів і те, що Рух писав, що «Крим це споконвічні українські землі»²³. Редакція газети вдалася навіть до того, що друкувала листи без прізвища, для того аби проводити антиукраїнську кампанію. В одному з таких «листів» йшлося, що більшість кримчан «ще не відчула небезпеки українського націоналізму»²⁴. Далі напруга нагніталася в статті Л. Кондратенко «Тим хто проти». Завідуюча кримським корпунктом ОРЕМА писала: «Так насильницьким шляхом українізація вкоріниться в наше життя, вкоріниться повторю, мимо нашої волі. А схаменемося коли без зайвих церемоній нам дадуть зрозуміти, що ми, котрі погано володіємо мовою порівняно з Левком Лук'яненком, люди другого сорту»²⁵. І це при тому, що жодної української школи в Криму не було, єдина газета українською мовою перестала виходити²⁶.

Ідеї викладені в матеріалі Л. Кондратенко розвивалися в наступних публікаціях. Так, в матеріалі «Ні» підступам націоналістів» йшлося про те, що «відновлення Кримської АРСР дасть

нам право брати участь у підписанні союзного договору, а це означає, що ми, кримчани, залишимося вірними всесоюзному братерству, не залежатимо від будь-яких екстремальних обставин, зв'язаних з діями рухівців та інших антинародних рухів у республіці»²⁷. Монополія комуністів на засоби масової інформації, а також перманентне «залякування» кримчан принесли свої результати. За даними обласної (центральної комісії) з питань референдуму в Кримській області у голосуванні взяла участь 81,3 % від внесених у списки. З них 93,26 % «за»; проти 5,64 %, недійсних бюлетенів було нараховано 1591028. Однак є всі підстави сумніватися в цих цифрах. І не лише через вплив місцевих представників компартії на підрахунок голосів (адже комуністи мали 80 % депутатів в обласній раді²⁹), але й з огляду на дані соціологічного опитування. В одному з найбільш проросійському регіоні Криму Севастополі ідеологічна комісія Севастопольського міськкому Компартії України та її актив провели анкетування щодо статусу Криму. І на їх запитання так відповіло 69,4 % опитаних³⁰. І аж ніяк не 93,26. Крім того, проголосувати на референдумі можна було починаючи з 5 січня³¹. Таким чином, протягом 15 днів (з 5 по 20) також можна було вплинути на результати голосування. І, нарешті, чи можна назвати цей референдум референдумом? Ні. Справа в тому, що законодавство УРСР не передбачало проведення місцевих референдумів. Справді 27 грудня 1990 р. був прийнятий Закон СРСР «Про всенародне голосування (референдум СРСР)³². Однак у ст. 4 цього Закону було чітко зазначено, що на референдум СРСР (який, до речі у необхідних випадках міг провадитися на окремій території) не виноситься питання про кордон республік; про зміну статусу і територіальної цілісності республік. Крім того, відповідно до ст. 5 Закону право призначати референдум СРСР мав З'їзд народних депутатів СРСР, а в період між з'їздами Верховній Раді СРСР. В ст. 7 Закону було зазначено, що порядок проведення республіканських і місцевих референдумів визначається законами СРСР та законами республік.

Однак, незважаючи на описані нами обставини, на п'ятій сесії Кримської обласної ради народних депутатів було прийняте звернення до Верховної Ради УРСР з пропозицією розглянути і внести

відповідні зміни до Конституції УРСР, які закріплять волевиявлення населення Криму, увійти з поданням до з'їзду народних депутатів СРСР про внесення відповідних змін і доповнень до Конституції СРСР і до прийняття Конституції Кримської АРСР визначити порядок формування державних органів республіки³³. Після прийняття рішення обласною радою, з доповіддю «Про підсумки референдуму про державний і правовий статус Криму» виступив голова обласної ради народних депутатів М. В. Багров. Він пояснив, що спочатку розмова точилася переважно про особливий статус Криму як всесоюзної здравниці. Однак зміна суспільно-політичної ситуації, пов'язана з повернення кримських татар, погіршенням екології, змінила мотивацію ради. Третя сесія обласної ради, що відбулася 11 вересня 1990 р. прийняла і надіслала на адресу Верховних рад СРСР та РСФСР заяву про необхідність скасування Указів 1945–1946, які ліквідували Кримську АРСР. В результаті на позачерговій четвертій сесії обласної ради було прийняте рішення про проведення 20 січня 1991 р. референдуму та затверджене «Тимчасове положення про референдум і порядок його проведення на території Кримської області Української РСР», а також утворена обласна (центральна) комісія з питань проведення референдуму. Також обласна рада на адресу Верховних Рад Союзних республік надіслала пропозиції про проведення референдуму в місцях компактного проживання депортованих народів. Однак, за словами М. В. Багрова, рада отримала офіційні відмови, а парламент Росії на звернення не відреагував. У своїй доповіді голова обласної ради також підсумував проведену депутатським корпусом роботу по агітації за автономію Криму: «Депутати обласної ради провели більше 100 зустрічей з колективами, 265 зустрічей з жителями на сходах громадян, близько 10 тисяч індивідуальних бесід. Більше 110 виступів депутатів в газетах, на радіо, на телебаченні. Щодня в передачах обласного радіо висвітлювалася тема референдуму. Обласне телебачення крім регулярних розділів щодо статусу Криму в інформаційних передачах, організувало 11 спеціальних випусків»³⁴. В доповіді був окреслений правовий механізм отримання Кримом автономії. Голова ради пояснив, що для того, щоб внести зміни до ст. 77 Конституції УРСР, що до складу УРСР вхо-

дить не Кримська область, а Кримська АРСР за це мало проголосувати 2/3 Верховної Ради УРСР. Також мала бути внесена зміна до ст. 85 Конституції СРСР, в якій мало бути сказано, що до складу України входить Кримська АРСР. Таке рішення мав прийняти з'їзд народних депутатів СРСР після подання Української Республіки і Кримської АРСР.

Поряд з цим М. В. Багров повідомляв кримчанам, що поряд з обласним, 20 січня, були проведені ще 3 місцевих референдуми. Зокрема, у Севастополі виносилися питання «статусу міста Севастополя головної бази Чорноморського флоту як міста союзно-республіканського підпорядкування. У референдумі взяло участь, за даними голови обласної ради, 77,7 % від числа включених у списки, «за» проголосували 93,8 % тих, хто взяв участь у голосуванні³⁵.

Після звернення Кримської обласної ради робота розпочалася у Верховній Раді УРСР. Прикметно, що на засідання комісії парламенту, на якому розглядалося питання автономії, не був допущений Мустафа Джемільов. На закид з цього приводу народного депутата Олеса Шевченка заступник голови Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин А. В. Корнеєв пояснив, що ОКНР не єдиний національний рух серед кримських татар і тому не може репрезентувати весь народ³⁶. 11 лютого відбулося спільне засідання комісій з питань законодавства і законності та з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин. Засідання тривало до 9 години вечора, але через відсутність кворуму жодного рішення не ухвалили. З огляду на це, підстав виносити питання на обговорення сесії не було. Однак питання вирішив Л. Кравчук. Кримські депутати пізно ввечері зателефонували додому голові Верховної Ради і попросили розглянути питання на засіданні Президії, щоб винести його на розгляд сесії від імені Президії. І Президія, з подачі Л. Кравчука, скористалася цим правом³⁷. З тим, аби зрозуміти обставини, в яких приймався закон про автономію Криму, з нашої точки зору, доцільним є розглянути позиції народних депутатів з питання прийняття закону. Голова Комісії з питань законодавства і законності О. П. Коцюба закликав підтримати автономію. На запитання народного депутата

С. В. Волковицького (м. Івано-Франківськ) чому на територіальну автономію не має право Донбас чи Галичина? Коцюба відповів: «Ні Донеччина, ні Харків, ні інші області в роки радянської влади не були такими автономними як Крим»³⁸. Як з'ясувалося із виступу заступника голови Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин А. В. Корнеєва, була пропозиція народного депутата Шкарбаня про створення кримськотатарської національної автономної республіки, але його не підтримали на комісії. На запитання народного депутата А. А. Сугоняки (м. Житомир) про правомочність референдуму в Криму О. Коцюба сказав, що дійсно, закону про референдум на Україні немає, але депутати Кримської обласної ради звернулися до Верховної Ради УРСР, щоб закріпити свій статус. В той же час він звертав увагу, що Тимчасове положення про референдум збіглося з основними положеннями Союзного закону про референдум і відповідними статтями конституцій Союзу РСР та Української РСР. Пропозиція народного депутата О. Є. Шевченка (м. Київ) спочатку повернути репресовані народи на свою територію, а потім провести референдум як і його пропозиція провести всеукраїнський референдум з цього питання не знайшла підтримки. Депутати не зважили і на позицію депутата С. В. Волковецького (м. Івано-Франківськ). Він говорив, якщо підставою для автономії Криму є серйозні економічні та екологічні проблеми, то слід негайно проголосувати Чорнобильську автономну РСР, Донецько-Криворізьку, Галицьку, Новоросійську тощо. Підтверджуючи кримськотатарську автономію, ми б створили небезпечний прецедент щодо перекроювання кордонів. Йдучи цим шляхом, ми б прийшли до громадянської війни. Натомість С. В. Волковецький, враховуючи очевидні проблеми в Криму, запропонував винести на сесію Верховної Ради питання про економічний, політичний, екологічний стан області, заслухати її керівників, представників уряду республіки і прийняти відповідну постанову. Оскільки, як стверджував депутат, створення кримської автономії як суб'єкта союзного договору є актом, який згідно з Декларацією про державний суверенітет України, спрямований проти її державності.

Народний депутат П. І. Осадчук (Івано-Франківська область) сказав, що ні результати референдуму, ні існування Кримської АРСР, яка була в 1921–1945 рр. за межами України, не можуть бути підставою для відновлення автономної республіки, оскільки зміна її статусу не була пов'язана з фактом входження до складу УРСР, а в межах УРСР існувала лише Кримська область, а це означає створення нової республіки. Натомість він запропонував створити автономний край, а в його межах кримськотатарську культурно-національну автономію. Натомість депутат В. М. Санін (Харківська область) закликав не уподібнюватися до бюрократів і підтримати результати волевиявлення народу, а депутат В. Б. Гриньов пригрозив вибухом у разі нехтування думки кримчан.

Узагальнюючим можна назвати виступ депутата В. І. Шишкіна (Кіровоградська область). Він заявив, що це питання ні з політичної, ні з правової точки зору не підготовлене і закликав глибше підійти до нього. Він поставив запитання: якщо це територіальна організація державного утворення, то за якою ознакою і для чого вона створюється? Територіальна організація має якісь певні цілі: економічні, політичні або цілі, пов'язані із захистом прав людини. А для того, щоб захистити економічні права Криму, зовсім не обов'язково створювати якесь державне утворення. Ніщо не заважає це робити в рамках української державності. Якщо переслідуються політичні цілі, заявив він, то про це треба відкрито сказати. Такий референдум має проводитися в межах всієї території України, а не в одному місці. Якщо ми змінюємо територіальний поділ Криму, нам необхідно сьогодні прийняти рішення про зміну Конституції. Або ми приймемо закон і будемо думати, як же нам змінити Конституцію? Тому, В. І. Шишкін підсумував: «Це питання недостатньо підготовлене, щоб приймати в ньому сьогодні остаточне рішення»³⁹.

Цікаву закономірність помітив депутат А. Ф. Ткачук (м. Хмельницький): «Коли якась республіка починає робити реальні кроки до незалежності, в цій республіці обов'язково мають з'явитися якісь національні або державні утворення, починаються чвари, бойкоти, блокади. Замість того, щоб працювати на суверенітет і стабілізацію, республіка втягується в боротьбу за

територіальну цілісність. Ця боротьба витягує з республіки останні сили.... Не так давно «Комсомольська правда» опублікувала карту майбутнього Союзу. На ній Україна зображена тільки на захід від Дніпра і, звичайно, без Криму. Аналізуючи ситуацію, можна констатувати: щоб ми тут не вирішували, Крим вже не буде українським»⁴⁰. Депутат звернув увагу на цікавий факт: ні у питанні про референдум, ні у рішенні обласної сесії народних депутатів про Україну взагалі не згадується. Вчора депутат Багров та інші його колеги говорили: «Ми про Україну не записали тому, що це і так ясно». Але що таке відтворення автономної республіки? На Україні її не було. Скоріш за все йдеться про створення республіки або про відтворення у складі Росії. Але це означає перекроювання кордонів⁴¹.

У відповідь на цей закид народний депутат Г. Д. Демидов (Кримська область) заявив: «Ми не хочемо, щоб і надалі в Криму хазяйнували міністерства і відомства як їм заманеться. Самі розпоряджатимемося своєю долею. Завершив обговорення Л. М. Кравчук. Він заявив, що він буде голосувати «за» і пояснив свою позицію двома аргументами: по-перше, більшість кримчан проголосувала за автономію і потрібно рахуватися з їх думкою, по-друге, щоб у Криму не розпочалися заворушення як в інших республіках⁴².

В результаті 253 з 355 народних депутатів України 12 лютого 1991 р. проголосували за те, щоб відновити у Криму автономну республіку⁴³. Проти закону було 18 осіб, 50 утрималося (як зауважила парламентський кореспондент Т. Рябчикова це була опозиція), 34 не взяли участь у голосуванні⁴⁴. У ст. 1 Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» говорилося: відновити Кримську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку в межах території Кримської області в складі Української РСР»⁴⁵. Зрозуміло, що прийнятий закон суперечив Конституції УРСР. Очевидно, що саме тому цього ж дня також була прийнята Постанова Верховної Ради УРСР «Про введення в дію Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Респуб-

ліки» та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР». В п. 1 Постанови зазначалося: «Закон про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» ввести в дію з дня його опублікування. В. п. 4 Постанови містилося доручення Комісії Верховної Ради УРСР з питань законодавства і законності підготувати відповідні пропозиції щодо змін і доповнень Конституції Української РСР⁴⁶. В. П. Терехов підготував аналітичну довідку, в якій порахував скільки депутатів з яких регіонів проголосували «за» чи «проти» автономії. За його даними проти автономії проголосувало 75 % депутатів Львівської та Івано-Франківської областей, 70 % Ровенської, 66 % Волинської, 50 % міста Києва, 13 % Донецької, 8 % Одеської і 4 % Луганської. Крім того, він відзначив, що з тих, хто не підтримали автономію 29 % закінчили вузи Львова, 12 % Києва. А тих, хто закінчив вузи Одеси, Харкова, Дніпропетровська, лише одиниці⁴⁷.

Отже, як бачимо, з метою відторгнення Кримської області із складу України, російська влада через потужну п'яту колону спочатку взяла курс на проголошення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі УРСР, а згодом почала активно поширювати сепаратистські ідеї як серед місцевого політикуму, так і серед місцевого населення. З цією метою, в тому числі, відбувалося «заякування» місцевого населення «українськими націоналістами» та проводилася активна робота на протиставлення українців одних регіонів українцям інших. Таким чином, ми бачимо, що тактичні паттерни російського вищого керівництва та спеціальних служб на розкол українського суспільства та дезінтеграції території України фактично залишалися такими ж, як на початку 1990-х років, у період 2004–2005 років та 2013–2014 років. Отже, має бути вироблена довгострокова стратегія протидії цим зусиллям з боку російської держави.

1. Декларация Верховного Совета СССР «О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению, и обеспечении их прав». URL: <http://www.migimo.ru/razdel/74/> 2. Глинський Б. Вчителі загрожують страйком //

- Кримська правда. 1991. 4 січня. С. 1. **3.** *Дмитрієв В.* Де купити зошити // Кримська правда. 1991. 5 січня. С. 3. **4.** *Про невідкладні заходи щодо поліпшення продовольчого становища в 1991 р.:* Указ Президента СРСР // Кримська правда. 1991. 12 січня. С. 1. **5.** *Османов Ю. Б.* Гарантії малим народам. Виступ голови комітету у справах депортованих народів Кримського облвиконкому Ю. Б. Османова на четвертому з'їзді народних депутатів СРСР // Кримська правда. 1991. 3 січня. С. 2. **6.** *Орієнтуючись* на стимул зростання, а не на дільбу. Виступ народного депутата УРСР В. В. Курашина на сесії Верховної Ради УРСР // Кримська правда. 1991. 3 січня. С. 2. **7.** *Верченко В.* У нас один колодязь...Невже захоплювати землю «цікавіше», ніж одержувати на законній підставі? // Кримська правда. 1991. 5 січня. С. 2. **8.** *«Звісточки»* з далека // // Кримська правда. 1991. 5 січня. С. 3. **9.** *Цавро Ю. С.* Хотів би сказати скептикам // Кримська правда. 1991. 18 січня. С. 2. **10.** *Путілов І.* 25 років автономії. Як референдум 1991 року змінив історію Криму. URL: <https://ua.krymr.com/a/27501048.html> **11.** *Ми чекаємо змін* // Кримська правда. 1991. 1 січня. С. 1–2; *Зайцева А.* Кому це потрібно // Кримська правда. 1991. 10 січня. С. 1; *Шахнюк О.* Що нам дасть автономія? // Кримська правда. 1991. 10 січня. С. 1; *Александрук А.* В інтересах усіх народів // Кримська правда. 1991. 8 січня. С. 1; *Що дасть* нам самостійність // Кримська правда. 1991. 11 січня. С. 1. **12.** *«Скажемо так «Автономії»* // Кримська правда. 1991. 8 січня. С. 1. **13.** *Конституція* (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#iii> **14.** *«Скажемо так «Автономії»*. С. 1. **15.** Там само. **16.** *Клименко А., Козубський В., Форманчук А.* Референдум: кому що вигідно? // Кримська правда. 1991. 17 січня. С. 2. **17.** *«Скажемо так «Автономії»*». С. 2. **18.** Там само. С. 1. **19.** *Клименко А., Козубський В., Форманчук А.* Цит. праця. С. 2. **20.** *Павленко Д. В.* «Демократія по-львівському» // Кримська правда. 1991. 9 січня. 1991. 14 січня. С. 1. **21.** Там само. **22.** *Плюралізм по-львівському* // Кримська правда. 1991. 14 січня: С. 1. **23.** *Клименко А., Козубський В., Форманчук А.* Цит. праця. **24.** *Лист* до редакції // Кримська правда. 1991. 16 січня. С. 1. **25.** *Кондратенко Л.* Тим хто проти // Кримська правда. 1991. 16 січня. С. 2. **26.** *Кравчук Л. М.* Выступление на сессии Верховного Совета Крымской АССР // Кримська правда. 1991. 26 жовтня. С. 2. **27.** *«Ні»* підступам націоналістів // Кримська правда. 1991. 19 січня. С. 1. **28.** *Від обласної* (центральної комісії) з питань референдуму в Кримській області // Кримська правда. 1991. 19 січня. С. 1. **29.** *Клименко А., Козубський В., Форманчук А.* Цит. праця. **30.** *Староверов Г.* Зв'язують надії з Автономією // Кримська правда. 1991. 18 січня. С. 2. **31.** *Ще раз* про участь у голосуванні // Кримська правда. 1991.

18 січня. С. 1. **32.** *Про всенародне* голосування (референдум СРСР): Закон СРСР // Кримська правда. 1991. 3 січня. С. 2. **33.** *Звернення* до Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки // Кримська правда. 1991. 25 січня. С. 1. **34.** *Багров М. В.* Правовий шлях до державності // Кримська правда. 1991. 26 січня. С. 2. **35.** Там само. С. 2. **36.** *Рябчикова Т.* На то була воля народу // Кримська правда. 1991. 16 лютого. С. 1–2. **37.** Там само. С. 2. **38.** *Як вирішували* долю Криму. Із засідання Верховної Ради УРСР // Кримська правда. 1991. 23 лютого. С.1. **39.** Там само. С. 2. **40.** Там само. С. 2. **41.** Там само. **42.** Там само. **43.** *Бути* Автономній Республіці // // Кримська правда. 1991. 13 лютого. С. 1. **44.** *Рябчикова Т.* Перший крок, він найважчий // Кримська правда. 1991. 19 лютого. С. 1. **45.** *Про відновлення* Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки // Кримська правда. 1991. 15 лютого. С. 1. **46.** *Про введення* в дію Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР: Постанова Верховної Ради УРСР // Кримська правда. 1991. 19 лютого. **47.** *Терехов В. П.* Коментар народного депутата // Кримська правда. 1991. 22 лютого. С. 2.

***Suddia Yuliia.* Historical creations and political preconditions of Crimean anexia**

The occupation of the Autonomous Republic of Crimea turned out to be an absolute surprise for the overwhelming majority of the Ukrainian population. As the society as a whole, as well as political scientists and decision-makers, it was hard to imagine that the «fraternal people» was able to implement the annexation of the Ukrainian peninsula. However, as will be shown below, the seizure by the Russian Federation of the Autonomous Republic of Crimea was not impulsive, and moreover, «forced» step by the President of the Russian Federation, Vladimir Putin. The aggressive policy aimed at the removal of the Autonomous Republic of Crimea from Ukraine by the leadership of the Russian state began even before the formal collapse of the USSR. And this is important to remember, including in order to develop long-term strategies for counteracting the Russian Federation.

With the aim of rejecting the Crimean region from Ukraine, the Russian authorities, through a powerful fifth column, initially took the course on the proclamation of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic as part of the Ukrainian SSR, and subsequently began to actively disseminate separatist ideas both among local politicians and among the local population. For this purpose, among other things, the «intimidation» of the local population by «Ukrainian nationalists» took place and an active work was carried out on the opposition of

Ukrainians from one region to the Ukrainians of others. Thus, we see that tactical patterns of Russian top management and special services for the split of Ukrainian society and the disintegration of the territory of Ukraine, in fact, remained the same as in the early 1990's in the period 2004–2005 and 2013–2014. Consequently, a long-term strategy to counter these efforts by the Russian state should be developed.

Keywords: Crimean region, autonomy, Crimean Tatars, referendum, separatism.